

Інна НІКОЛЬЧУК

ФОЛЬКЛОР КИЇВЩИНИ В СВІТЛІ ПРАЦІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ-РУСИ»

Приділяється увага питанню зародження Києва та Київщини, які черпають свій початок з держави Київська Русь. Еволюція цієї могутньої політичної і культурної держави пройшла багато століть. Деталі складного процесу розвитку проаналізував вчений, історик, політичний та громадський діяч Михайло Грушевський. Всі історичні події були зафіксовані не лише за допомогою офіційних, письмових документів, а й знайшли місце у фольклорних текстах, які передають факти з погляду народу та їхньої правди.

Ключові слова: держава, князівство, фольклор, соціально-побутовий, народні пісні, літопис, народ.

© І. НІКОЛЬЧУК, 2015

Київщина в давні віки підпорядковувала собі сучасні Київську, Чернігівську та Житомирську області. Ще в IV—III ст. до н. е. тут проживали стародавні люди — спочатку трипільці, а потім з'явилися анти, які залишили після себе вічну культуру, яка стала джерелом економічного та культурного розвитку наступних поколінь. Пізніше ці території заселяли давні племена полян та деревлян. Від Полянської землі почалося формування Давньоруської держави. Після розпаду Давньоруської держави на зміну їй приходить Київське князівство, яке пізніше буде залежати від Литви, а потім від Польської держави та Російської імперії. До складу Київського князівства, як відомо з літописів, входили поселення, які переродилися у міста та містечка — Вишгород, Чорнобиль, Коростень, Овруч, Житомир, Канів, Черкаси, Корсунь, Біла Церква, Умань, Чигирин. Історія кожного міста залишила великий слід в майбутньому України. Перші згадки про Київ містяться в давньоруському літописі «Повість минулих літ», датованому 862 року. Історія Київської області пов'язана з розвитком її центру Києва на різних етапах історичного розвитку. Це однією пам'яткою про Київщину є записи одного із учасників боротьби проти половців у 1187 р., що носить назву «Слово о полку Ігорів». Так званою енциклопедією територіального розмежування, культури та економіки України, безпосередньо Києва та Київщини, є праця Михайла Грушевського «Історії України-Руси», де описані територіальні межі Київщини та історія походження міст та сіл, які склали Полянську та Деревську землі. Одним із основних джерел таких знань та спогадів нашого минулого, пройшовши крізь століття, стали історичні пісні, які дали змогу нащадкам зрозуміти біль та радість, пережиті українським народом. У працях П. Чубинського простежуються записи українських історичних пісень XIV—XVIII століть. Ці пісні були поширені майже по всій території «Київської землі». На території Обухівського району менш помітне побутування історичних пісень, в деяких поселеннях навіть відсутнє.

Як писав М. Грушевський в «Історії України-Руси», територія, яка складала Київщину в IX—XIII ст., формувалася і відокремлювалася під впливом різних обставин [3, с. 320]. Складові частини території називалися «волостями». Руська земля складалася з волостей, одними з яких і були Київські волості. В основі Київської землі лежала область Полян — Полянська земля, яка пізніше приєднала до себе Деревську землю, та деякі території держав, приєднаних насильницьким захопленням (анексія) [3, с. 229]. Полян-

ська територія займала невелику частину між Дніпром і Ірпінем. Міста Вишгород та Білгород стали пригородом міста Києва. Деревська земля позбулася своєї автономії, князі цієї землі почали гинути один за одним. Владу в свої руки взяв князь Ярослав і пізніше не захотів відокремлювати «Дерев». Так Деревська земля стане частиною Київщини. Територія Полян розташована ближче до півдня, а Деревлян (Древлян) — р. Тетерів і Случ аж до Прип'яті, ближче на північ. На сході Київщина межувала з р. Дніпро. Таким чином, Київщина займала територію між Дніпром, Припєтєю, Горинєю, Росією і Богом, а в середині XIII ст. межі Київщини не виходили за р. Случ і р. Возвягель. У XVI ст. територія Київщини починається з витоків річки Бог, Тетєрава і Случи, звідти переходить на р. Случ, з нижньої частини р. Случ на р. Уборть і Убортию аж до гирла [3, с. 349].

Київ був оточений з трьох боків містами. На півночі над Дніпром на пагорбі стояло місто **Вишгород**. Назва цього міста походить від високого і міцного замку. Перші згадки з'являються ще у X ст. у записах Константина Порфирородного (Костянтин VII Багрянородний, або Порфірородний, чи Порфірогенет (з грецької — народжений у багрянці; у порфірі, тобто у «царському палаці», 17 або 18 травня 905 — 9 листопада 959) — візантійський імператор (913—959, фактично 945—959) з Македонської династії. Автор творів, що містять важливі відомості про русько-візантійські відносини X століття. Син Лева VI, його співправитель з 908 року) [9]. Вишгород був вигідним торговельним пунктом між містами, прилеглими до Дніпра. Це був самостійний політичний центр з власною воєнною установою, але з першої половини X ст. починає залежати від Києва. На початку XI ст. сини князя Володимира Святославовича: старший Святополк, менший Борис розділили між собою Київ і Вишгород. Київські бояри підтримували Бориса, а вишгородці допомагали Святополку і обіцяли за нього покласти свої голови. Навіть після вбивства Бориса Святослав залишався в пошані у мужів вишгородських. Пізніше під час боротьби за «київський престол» славу та визнання у Вишгороді завоював Всеволод Ольгович, який був неприємний киянам. Вишгородці навіть підтримували його у час походу на Київ. Отже, кияни та вишгородці не сприймали один одного, вони мали своїх лідерів, прибічників. Попри Київ, Вишгород намагався залишитися автономним,

незалежним. Але киянам був вигідний Вишгород, оскільки він захищав його з північної сторони, особливо з північного сходу. А фортеця Вишгорода була в декілька разів міцнішою від київської. Про це свідчить бій 1173 р. [3, с. 337], коли Мстислав Ростиславович здобув перемогу у великій армії. Це одним свідченням цього є той факт, що всі київські князі під час нападу на Київ переховувалися саме у Вишгороді.

Місто набуло релігійної цінності з тих часів, коли тут поховали Бориса і Гліба, — вони були канонізовані як перші руські святі. Аби приклонитися до мощей цих святих, люди приїжджали з інших міст. Тут була збудована церква Бориса і Гліба, куди привезли з Царгорода ікону Богородиці разом із київською Пирогощею (яку пізніше викрали невідомі). Так, через декілька років потому перевезуть гроби Бориса і Гліба. У XVI—XVII ст. Вишгородську церкву розберуть київські жителі і використають при будівництві свого кляштору (монастир). З X ст., за даними історичних документів, у Вишгороді стояв княжий двір. З літописів відомо, що князь Володимир у Вишгороді мав гарем. У XII ст. у княжому дворі перебував перед смертю князь Всеволод Ольгович (син чернігівського князя Олега I Святославовича). З XIX ст. Вишгород став невеликим селом із зовсім осучасненою церквою Бориса і Гліба, збудованою у 1860 році. У середині XIX ст. П. Чубинський на території міста Вишгорода, а саме у селі Димер записав історичну пісню під назвою «Пишний, гордий, славний паничу», яка характеризує події XV—XVII століть. Ця пісня відображає поєдинок українського козака з турецьким царем, але тут згадується конкретне місце події — Царгород. Однак, про достовірність подій ця згадка, подана в загальній характеристиці, не свідчить.

Важливе значення для Києва мало місто **Білгород**. Це місто простяглося близько трьох кілометрів від Києва на захід, на правім боці р. Ірпінь. Білгород мав вагомє значення для Києва, адже воно було границею з заходу, саме по річці Ірпінь проходив кордон «Руської землі» з заходу. Шлях, що з Києва йшов на Волинь, а звідти на Польщу та до Центральної Європи, лежав через Білгород. Білгород захищав Київ з заходу і був ключем до Полянської землі. Тому Білгород здавна був укріплений. Навіть сам Володимир відновив і зміцнив укріплення міста. За літописами князь Володимир дуже любив це місто, навіть мав тут свій двір. В XII ст. Білгород згадується як місце, де були розташовані княжі

волості. Тут чекали на престол Володимир Мономах, син якого пізніше став князем Білгорода, а тоді посяде на престол Рюрик Ростиславович, який залишить собі частину Києва, а Білгород зробить столицею. У 1189 р. у Білгороді відбудеться гучне весілля сина Ростислава з донькою Всеволода Юрієвича, на яке буде запрошено понад двадцять князів. Коли Рюрик перейде до Києва, то залишить у Білгороді по собі пам'ять, збудувавши на місці дерев'яної церкви Апостольську кам'яну церкву. З XIV—XVI ст. поміж інших визначних міст Київщини Білгород не з'являється вже в літописах. Це буде незначне містечко з так званою «митницею» на київському шляху, яке містило близько 2000 осіб. На території тодішнього міста у XIX ст. була записана і надрукована у публікації А. Метлинського історична пісня «Сидить цимбалда під вербою» про чумацького отамана та пастуха [7, с. 1010].

На південь від Києва біля р. Стугни простяглося декілька значних міст. Саме ця територіальна лінія була досить укріплена міцними замками та обгороджена великим валом для оборони від печенігів. Одним із славетних повітових міст було місто Васильків, що знаходиться на лівім боці р. Стугни. Літописна повість згадує, що князь Володимир побудував тут церкву Преображення, на згадку про те, як він врятувався від смерті у Василькові. Коли наступали печеніги, то Володимир, із невеликим військом тікаючи, сховався під мостом. Тоді, врятувавшись на свято Преображення, Володимир влаштував гучне гуляння.

Важливе стратегічне значення для Києва мало місто **Треполь** (нині Обухівський район), що було розташоване на розі р. Стугни, Красною та р. Дніпро. У літописах це місто часто фігурує у битвах. У II пол. XII ст. Треполь виступав як «княжим столом» для різних київських князів. У записах фольклористів — збирачів, на жаль, не знайдено записів історичних пісень. Можливо, в часи козацтва на цій території такі пісні не побутували або не відбулося важливих подій, які можна було покласти в основу історичної пісні.

Неподалік від Треполя знаходилось місто **Витчев**, яке стояло на броді річки Дніпро і було міцною фортецею. Ще з X ст. воно було пристанню для купців, які їхали з Києва в Царгород. У 1090 р. князь Святополк Ізяслав відбудував місто, бо його раніше зруйнували половці. Місто дуже швидко почало розвиватися як культурно так і економічно. Нині колишнє місто перетворилося в село Витачев Київської області. У 1861 р. зби-

рач Б. Позновський у цій місцевості записав пісню «Гей, на біду, на горе». Зміст цієї пісні описує події XVI — першої половини XVII ст. у часи селянсько-козацьких повстань та визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. проти Польщі. В ті часи польський уряд невелику частину заможних козаків забирав на службу, записував в реєстри і намагався використати козаків як опору своєї влади в Україні. Основна частина запорізького козацтва були нереєстрові козаки, які разом з українським селянством активно виступали проти поляків. Козак, про якого розповідається у пісні, і є, очевидно, одним з учасників народного повстання. Широко побутувала на цих територіях також пісня «Ой по горах сніги лежать», записана в 60-х рр. XIX століття. У ній відображено походи українського козацтва проти зовнішніх ворогів, татар і турків. В інших інтерпретаціях цієї пісні під впливом інших історичних пісень розповідається про смерть козака, про польову сторожу. Неподалік від м. Витчева, можливо на території м. Заруб, побутував ще один варіант цієї пісні, де виразно відбилась одвічне прагнення українського народу до возз'єднання з російським народом, прагнення та настрої, які особливо посилювались перед визвольною війною 1648—1654 років. Це південніше біля м. Катеринопіль в с. Пальчик С. Курдюченко в 1840—1900 рр. записала пісню «Ой морозе, морозенку, ти славний козаче» періоду боротьби українського народу проти іноземних агресорів. Є декілька варіантів цієї пісні. На території тодішньої Київщини побутувала пісня, в якій чується відгуки боротьби проти турецьких, шведських загарбників, польської шляхти. У деяких місцях текст нагадує зміст пісні про Нечая. Варіант такої пісні, що побутувала в Чигирині у 1851 р., за своїм змістом і засобами зображення близька до пісень про Сірка.

На південь від м. Витеча розташувалось невеличке місто **Заруб** (тепер с. Зарубинець Канівський район). Тут був важкий брід через Дніпро на Переяслав. За часів князів на території броду стояв великий замок. У Зарубі був монастир Пречистої, де жив Клим Смолятич, який став пізніше київським митрополитом Руської землі. У центрі Поросся на Київщині знаходилось славнозвісне місто Торчевськ. Це місто було заселене торками — представники тюркомовного племені огузів. Вперше згадується про місто Торчевськ у 1093 р., тоді половці взяли в облогу місто і знищили його. Далі про це місто буде йти мова у XII ст., і зватися буде столицею Поросся. У Торчевську за згадками знаходила-

ся княжа волость. Тут перебував у неволі у князя Мстислава угорський королевич Кольман, якого Мстислав ввіймав у Галичині. Князь Мстислав на схилі літ приїхав доживати віку у місто Торчевськ, де і помер, і був похований в церкві Святого Хреста. Саме ж Поросся згадувалося як область Київщини. Місто **Юр'їв** (тепер м. Біла Церква), що належало Пороссю, побудоване князем Ярославом у 1030 році. Місто Юр'їв було прикордонним територіальним осередком Київщини. Воно славалося своїми міцними укріпленнями, але як інфраструктурне місто попиту не мало, тому перевагу над м. Юр'їв отримало місто Канів з одного боку, а з іншого м. Торчевськ як міцніше укріплення. У 1929 р. М. Зубенко на цій території записав історичну пісню «Ой збиралися пани генерали», у якій йдеться про спільний торговельний похід донців, слобідських українців, які у XVII—XVIII ст. активно торгували з Кримом і Туреччиною шкірою, хлібом, худобою. Торговельні валки під час таких походів вели справжні бої з ордами, які нападали на них в дорозі.

Канів згадується в літописах вже в II пол. XI століття. Тут переховувався від князя Володимира Ярополк. Ярополк прагнув об'єднати Руську землю і захопити Київ, за що був вбитий Володимиром у Каневі. Вже у XII ст. м. Канів згадується як вагомий торговельний осередок. Князь Всеволод Ольгович збудував тут церкву св. Юрія. У II-й половині XII ст., коли напади половців почали частішати, Канів відіграв важливу роль, адже місто розляглося на береговій лінії Дніпра і захищало та забезпечувало зв'язок Києва з іншими містами. «Сюди входили князі з полками стерегти Руську землю від Половецьких нападників» — зазначає М. Грушевський в «Історія України-Руси» [3, с. 336]. Аби переправити каравани з торговцями, князі зі своїми полками стояли під Каневом, щоб половці не могли грабувати каравани. Про інші міста Київщини (Товарів, Дверень, Кульдеюрів, Корсунь, Богуслав, Володарів) у літописах згадок дуже мало.

Місто **Іскоростень** згадується лише за часів княгині Ольги, але чи було це місто пізніше культурним та економічним центром — невідомо. Однак на території колишнього Іскоростеня дослідник та фольклорист Павло Чубинський у XIX ст. зібрав низку записаних історичних пісень. У 1874 р. неподалік від м. Коростеня Житомирської області записав пісню «Да вари, мати, вечеряти». Події, описані в цій пісні, свідчать про наступ турків у XVI—XVII столітті. Головний герой козак, який

йде на поле бою — на смерть, його не хоче відпускати рідна ненька. П. Маркевич записав на території колишнього Іскоростеня пісню «Вийди, Василю, на могилу». Цю пісню і її варіанти одні дослідники пов'язують з іменем Богдана Хмельницького, інші — з Юрієм Хмельницьким (1677—1681). Пісні такого характеру могли з'явитися після Жванецької битви, коли татари залишили поле бою в найрішучіший момент боротьби селянсько-козацьких військ з польською шляхтою і почали грабувати та гнати в полон населення Поділля і Волині. В цей час народ міг звернутися з доріканням до гетьмана (такої думки притримувався дослідник М. Костомаров). В. Кравченко на Житомирщині записав один із варіантів пісні «Славний город Ведмедівка». У пісні розповідається про один з нападів турецьких орд на Україні, що було нерідкісним явищем у другій половині XVII століття. Як зазначає І. Франко, ця пісня, можливо, бере свій початок з вірша літературного походження. Про її усне побутування в народі свідчать знайдені варіанти (близько десяти) на території Київської та Житомирських областей. Пісня «Ой уже сонце над вербами» записана в кінці XIX ст. в с. Нехвородці сучасної Житомирської обл. У пісні йдеться про поміщицьку експлуатацію в першій половині XIX ст. в період гострої кризи кріпосного господарства Росії. Однією з жорстоких форм поміщицької експлуатації в цей час була місячина, коли поміщики переводили безземельних селян у дворові, давали їм малий місячний пайок, одяг і примушували відбувати безперервну панщину. Праця цих кріпаків була подібна до рабської. В останньому рядку цієї пісні говориться про те, що від тяжкої надмірної праці кріпаки гинуть або тікають.

На території м. Богуслав в 60-х рр. XIX ст. була записана історична пісня «Зажурився бідний Сірома». У пісні говориться про втечу від рекрутчини, яка була нерідкісним явищем. Втікачів ретельно розшукували і жорстоко розправлялися з ними. На початку XIX ст. побутувала пісня «До вдовиного двора лежить доріжка нова». У цій пісні викривається несправедливість рекрутських наборів, під час яких царські чиновники керувалися інтересами панівного класу і весь тягар рекрутських повинностей перекидали на найбідніші й безправні верстви населення. В цих піснях часто підкреслюється, що єдиний син вдови змушений іти в рекрути, а сини багатів залишаються вдома.

В період зародження буржуазних відносин на Київщині була поширена пісня «Ой загули чорні гале-

нята», де йдеться про бідних чумаків, які нерідко наймитували у багатих торговців. Таких наймитів, звичайно, в дорозі використовували хазяїни. В пісні говориться про «безчасну варту», яку потрібно було пройти бідному чумакові. А в пісні «Ей, хмурненько, ох, да не раненько» розповідається про поєдинок чумацького ватажка зі степовими розбійниками — «здобичниками», які вчиняли напад на чумаків. В народній поезії чумацький ватажок часто наділяється рисами характерника-чаклуна [3, с. 1008].

Трагічним в історії Київщини став період XIII—XIV ст., коли монголо-татарська орда обрушилася на слов'янські землі. Тоді місцеве населення покинуло свої домівки у пошуках кращої долі. З того часу Київська Русь через ординців втратила свою силу. Слабкістю Київської землі скористалися литовські феодалі і захопили у своє володіння частину давньоруських земель, з тих пір землі Київщини та сам Київ опинилися у складі Великого Князівства Литовського. Після утворення Речі Посполитої (1569 р.) ці землі утворили Київське воєводство. Починаючи з XV ст. територія Київщини стала джерелом зародження українського козацтва. Жорстокі події часів покріпачення селян, експансії польських феодалів і католицької церкви спричинили ряд селянсько-козацьких повстань і визвольних війн, які не пройшли повз Київщину та її місцеве населення, яке, переживаючи тяжкі часи, залишало свої спогади та переживання у піснях. Ці пісні вони передавали з вуст у уста, і деякі з них, проживши еволюцію, дійшли і до наших днів. Такі пісні кризь проміжки часу несли в собі історію та дали можливість людству заглянути в їхнє минуле.

Новий етап для розвитку Києва і Київської області настав після входження України до складу Російської імперії в 1654 р., в 1708 р. була утворена Київська губернія, а після адміністративної реформи 1775 р. було створено Київське намісництво, до якого увійшли майже вся Полтавська область і два повіти Чернігівської. Згадки про минуле Київщини, побут, релігію, знання, душевні переживання наших предків, історію ми дізнаємося з нетлінних праць М. Грушевського, П. Чубинського та ін. «Історія України-Руси» дає змогу відтворити минувшину, заглянути в душу України зрозуміти її єство. Тож, аби творити історію, потрібно завжди звертатися до минулого!

1. *Грушевський М.* Історія України-Руси : у 10 т. / М. Грушевський. — Київ, 1990—1996. — Т. 2. — 634 с.

2. *Грушевський М.* П'ятдесят літ «Исторических песен Малорусского народа» Антоновича і Драгоманова / М. Грушевський // Український Історик. — 1984. — Рік 21. — № 1—4. — С. 171—186.
3. *Енциклопедія українознавства* : у 10 т. — Львів, 1996. — Т. 3.
4. *Зілинський О.* Сто років «Історичних пісень» В. Антоновича і М. Драгоманова / О. Зілинський // Український календар на р. 1974. — Варшава, 1974. — С. 221—223.
5. *Історичні пісні* / упоряд., передм., прим. І.П. Березовський, М.С. Родіна, В.Г. Хоменко ; А.І. Гуменюк (ноти). — Київ : Наукова думка, 1961. — 1068 с.
6. *Кононенко П.П.* Українознавство / П.П. Кононенко. — Київ, 1996.
7. *Крип'якевич І.П.* Історія української культури / І.П. Крип'якевич. — Київ, 1993.
8. *Полонська-Василенко Н.Д.* Історія України : у 2 т. / Н.Д. Полонська-Василенко. — Київ, 1992. — Т. 1—2.
9. <http://osetins.info/2008/02/09/konstantin-porfirorodnyj.html>.

Inna Nikolchuk

THE FOLKLORE OF KIEVAN REGION IN THE LIGHT OF MYKHAYLO HRUSHEVSKYY'S WORK «THE HISTORY OF UKRAINE-RUS»

The paper pays attention to a germination of Kyiv and Kievan region, which have their roots in Kievan Rus state. The evolution of this powerful political and cultural state lasted through many centuries. The details of the complicated process was analyzed by the scientist, historian, political and public statesman Mykhaylo Hrushevskyy. All the historical events were fixed not only using the official written documents, but also found their place in folklore texts, which transmit facts from the people's point of view and his truth.

Keywords: state, principality, folklore, social, folk songs, chronicle, the people.

Інна Никольчук

ФОЛЬКЛОР КИЄВЩИНИ В СВЕТЕ РАБОТЫ МЫХАЙЛА ГРУШЕВСКОГО «ИСТОРИЯ УКРАИНЫ-РУСИ»

Уделяется внимание вопросу зарождения Киева и Киевщины, которые берут свое начало из государства Киевская Русь. Эволюция этой мощной политической и культурной державы прошла много веков. Детали сложного процесса развития проанализировал ученый, историк, политический и общественный деятель Михайло Грушевский. Все исторические события были зафиксированы не только с помощью официальных, письменных документов, но и нашли место в фольклорных текстах, которые передают факты с точки зрения народа и его правды.

Ключевые слова: государство, княжество, фольклор, социально-бытовой, народные песни, летопись, народ.